

EPİK KAHRAMANLARIN DEVLERE HAS ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE

On The Gigantic Aspects of the Epic Heros
Sur les particularités qui sont l'apanage des
géants des héros épiques

Yard. Doç. Dr. Alimcan İNAYET*

ÖZET

Bu makale, epik kahramanların abartılı biçimde tasvir edilmesinin sebebi hakkındadır. Bugüne kadar, epik kahramanların dış görünüşlerinin çok abartılı bir biçimde gösterilmesi, epik eserlerin öncmlü tasvir özelliği olan abartma sanatından (Destani Abartma) kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Ancak, elimizdeki örnekler, bunun hem sosyal hem mitik yönden çok daha derin ve farklı sebeplere dayandığını ortaya koymaktadır. Araştırmamız neticesinde, epik kahramanların devlere has özelliklerinin, epik eserlerin önemli tasvir özelliği olan abartma veya benzetmeden değil, onların köken itibarıyla tanrı veya dev olduklarına olan inançtan ileri geldiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

epik kahraman, tanrı, dev

ABSTRACT

In this article, I have examined the reasons for the exaggerated portrayal of epic heroes. Most of the previous works have explained this exaggerated portrayal of epic heroes in connection with the hyperbole tradition of epic creations. But, the examples I have shown in this article shows that this exaggerated portrayal of epic heroes has been based upon both social and mythic reasons. I have concluded my evaluation that the epic heroes has the gigantic features not because of the creative process of epic traditions, but they have these features because, it is believed that they are the successors of the giants and the representatives of the God in the earth.

Key Words

Epic Heroes, God, Giant

Bugüne kadar, epik kahramanların dış görünüşlerinin abartılı bir biçimde gösterilmesi, epik eserlerin önemli tasvir özelliği olan abartma sanatından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Teorik olarak, abartma sanatı epik eserlerin önemli tasvir özelliklerinden biri sayıldığından, epik kahramanların abartılı ışı görünüş tasviri pek sorgulanmış değildir. Oysa elimizdeki örnekler, söz konusu durumun sosyal ve mitik yönden çok daha derin ve farklı sebeplere dayandığını ortaya koymaktadır.

Bilindiği gibi, ilkel topluluklarda krallara tanrı gözüyle bakılıyordu. Bu durum mitolojide de fazlasıyla yansıtılmıştır. Joseph Campbell'e göre, tanrı ile insan, Sümer'de İÖ 2350'lerde birbirinden ayrılmıştı. Kral artık tanrı değil, tanrının hizmetkariydi, tanrıya kurban sunulmasını denetleyen rahipti¹. Eski Tanrı Krallar, artık Rahip Krallar'a dönüşmüştü. Sonraki tarihi süreçte Rahip ile Kral da birbirinden ayrıldı. Rahipler tanrı ile kral ve insanlar arasında aracılık yapan din görevlileri haline dönüştü-

* E.Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

ler. Kralların ise bilgi ve fiziki kuvvetçe toplumda üstün insanlar olduğu kesindir. Bu anlamda krallar, aynı zamanda kahramanlardır(Örneğin: Oğuz Kağan). Dolayısıyla destan kahramanları menşei itibarıyla eski tanrılara uzanmaktadır.

Tanrı ile kral birbirinden ayrıldıktan sonra, insanlar tanrıları çeşitli biçimlerde tasavvur etmişlerdi. Mısırlılar Tanrı'yı kedi başlı bir kadın olarak, Mezopotamyalılar ise kuş başlı insan, boğa başlı aslan olarak tasavvur etmişlerdir. Yunanlılar Tanrı'yı insan biçiminde düşündüler². Tanrıyı hayvan biçiminde tasavvur etmenin temelinde ise totemizm anlayışı yatmaktadır. Totemizmin ne olduğu herkesçe bilindiği için burada onu tartışmayacağız. Tanrının neden insan biçiminde tasavvur edildiği sorusuna ise, W. Propp'un şu ifadesi güzel bir cevaptır: "Tanrılar medenileştikçe hayvan şeklini bırakıp insan şeklini aldılar"³. Bu bakımdan, Oğuz Kağan'ın "Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi" diye tasvir edilmesi, onun yarı insan yarı hayvan tanrı özelliğine işaret etmektedir. Bu anlamda Oğuz Kağan hem kral(Kağan), hem kahraman alp, hem de totemik tanrı özelliği taşıyan kutsal insandır. Onun doğar doğmaz çiğ et istemesi, kırk günde büyüyüp oynaması da totemik niteliğini yansıtır.

Kahraman tiplerin tanrı olarak telakki edilmesi Manas Destanı'nda daha net bir biçimde görülmektedir. Mesela, Manas bir savaşta yaralanınca: "Başkaları Tanrı Tanrı dediklerinde ben kendimi tanrıyım derdim. Meğer tanrı başka imiş" der⁴. Bu ifade, Alp Manas'a, toplumun tanrı olarak baktığını ve Manas'ın kendisinin de buna inandığını göstermektedir.

Tanrı ile kral birbirinden ayrıldıktan sonra, kral artık tanrı olamayacaktı, ancak sıradan insan da olamazdı. Dolayısıyla onlar kendilerini tanrıların özel olarak yarattığı insanlar olarak görmüşlerdir. Göktürk kağanlarının kendilerini "teñriteg teñride bolmış türk bilge kağan"(Tanrı gibi gökte olan Türk Bilge Kağan), "teñride bolmış il itmiş bilge kağan"(Gökte vücut bulmuş, ülke tanzim etmiş Bilge Kağan) diye vasıflandırmalarının nedeni budur. Halk geleneği de bu düşünceyi kendi mantığı çerçevesinde işlemiş ve bunlarla ilgili değişik mitleri yaratmışlardır. Mesela, Hun hükümdarı Mete'nin soyunun "ejder" olduğuna inanılıyordu⁵. Uygur hükümdarı Bögü'nün, Moğol hükümdarı Cengiz'in gökten inen ışıktan doğmaları da böyle bir nedene dayanıyordu. Bu anlayış İslamiyetten sonra teşekkül etmiş halk edebiyatı ürünlerinde de değişik bir şekilde sürdürülmüştür. Bunun en tipik örneğini Köroğlu Destanı'nın Uygur versiyonu olan "Emir Göroğlu"⁶nda da görüyoruz. Destanda Göroğlu'nun doğumu şöyle anlatılmıştır:

Çembil denen şehirde kırk kadar padişaha emri geçen Ahmet Han adında bir hükümdar bulunmaktadır. Ayrıca onun yanında Ay Han, Kün Han, Bülbül Han, Çingis Han, Esen Han adında hanlar vardır. Ahmet Han'ın Zulper Ayım adında bir kız kardeşi olup kendi has bahçesinde 80 cariyesiyle yaşamaktadır. Bir gün Zulper Ayım bahçesindeki taht üzerinde saçlarını tararken düldülüne binerek bahçenin yanından geçmekte olan Hz. Ali "Şu ay yüzlü güzel benden bir çocuk doğurursa ne iyi olurdu" der. O anda kız hamile kalır. Günlerin birinde hamile olduğunu anlayan Zulper Ayım durumu annesine anlatır ve kardeşi Ah-

met Han'ın bunu duyarsa çok üzüleceğini düşünerek Allah'tan canını almasını dileyerek dua eder. Duası makbul olup Azrail Aleyhisselam onun canını alır. O zaman altı aylık olan bebek gör(mezar)de doğar. Bebek kamıştan nefes alarak yaşar.

Hz. Ali'nin düldülüne ve diğer at sü-rülerine bakan Dede Kamber Veli adında bir kişi vardır. Bir gün o alaca baytalin mezarlığa gitmekte olduğunu ve bunun bir kaç kez tekrarlandığını görünce onu takibederek oraya gider ve baytalin mezarda bir çocuğu emzirmekte olduğunu görür. Çocuğun alını ışıklı, sünnet edilmiş ve tırnakları kesilmiş bir halde-dir. Dede Kamber mezarlıardan çocuğun Ahmet Han'ın kız kardeşi Zulper Ayım'e ait olduğunu öğrendikten sonra Ahmet Han'ı oraya çağırarak kız kardeşinin mezarında doğan çocuğa bir ad vermesini ister. Ancak Ahmet Han bunu Dede'den rica eder. Dede Kamber çocuğa gör(mezar)de doğduğu için Gör Oğlu adını verir.

Görüldüğü gibi, kral(kağan) ve kahraman alplerin soyu *tanrı - kurt(totemik tanrı) - ışık(Tanrının tecellisi) - Hz. Ali(Allahın dostu)* şeklinde bir gelişim geçirmiştir.

Sonraki tarihi süreçte, halk geleneği kahraman alp tipleri normal insanlardan ayırmak için onları devlere has özelliklerle süslemeye çalışmıştır. Mesela, Dede Korkut Hikayelerindeki "Kara boğa derisiyle örtülmüş beşikte büyüyen, hiddeti tutunca kara taşı kül eyleyen" Kara Göne, "altmış ögeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, altı ögeç derisinden külah etse kulaklarını örtmeyen, kolu budu irice, at ağızlı" Aruz Koca, "ayası dana derisinden, koları üç koyun derisinden" yapılmış sapan kullanan Karaçuk Çoban devleri andırır. Çin-

li halkbilimcisi Bi Xun bunları ilahların savaşçı kahramanların üzerindeki gölgesi olarak nitelendirir. Ona göre, Basat'ın yarı hayvan yarı insan görüntüsü onun aslında eski bir ongun olduğunu gösterir⁷. Dolayısıyla kahramanların devlere has özellikleri aynı zamanda onların tanrısal niteliklerine de işaret eder. Nitekim "Dev" kelimesinin sözlük anlamı da aslında "ilahe, tanrı" demektir⁸.

"Emir Göroğlu" destanında, Ahmet Han'ın hanımı Ezim Köz Ayım'i kaçıran Daniyat "başı put gibi, elleri çınarın dalları gibidir" diye tasvir edilmiştir. Havaz Han'a kendini Kamber Dede olarak tanıtan Göroğlu, ona Göroğlu'nu şöyle tarif eder: "Onun iki yanında 12'şerden 24 kişi oturur. Onun kulakları kalkan gibi, gözleri kalbur gibi, başı büyük put gibi, kolları çınarın dalları gibi, burnu baca gibi, ağızı dev mezarı gibi, yüzü def gibi, pala bıyıklı, burun deliği eski kap gibi, heybetli bir yaratıktır". Bütün bunlar Göroğlu'nun da devlere has özelliklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Hıristiyanlığa göre, devler, meleklerle birlikte yaşayan insan kızlarından yasak ilişki sonucu ortaya çıkmış ve zamanla kötü ruhlara dönüşmüşlerdir⁹. Ancak, Türk mitolojisinde bunun aksi söz konusudur. Yani devler; meleklerle yaşayan insan kızlarından değil, insanla yaşayan peri kızlarından doğmaktadır. Örneğin, annesinin peri kızı olması dolayısıyla, Edige bir devdir. O, Cantimer'in peri hanımından, bazı varyantlarda ise, Derviş Ömer'in bir pınara gökten güvercin kılığında inen bir periyle olan ilişkisinden doğmuştur. Muhtemelen böyle bir sebepten olacaktır ki, o hızla büyür: üç yaşında hocadan ders alır, dört yaşında bilgili olur, beş yaşında Cantimer'in beş oğluna baş olur, altı ya-

şında ata biner, yedi yaşında yay çekip yedi tutam ok atar. Sekiz, dokuz yaşlarında sekiz dayak kırıp sert demire eliyile vurur. Çöle çıkıp bastığı zaman çöl yarılıp yol olur, dağa çıkıp bastığı zaman dağ sıkışıp çukur olur. On birinde çok zeki biri olur. On iki yaşında Alpamış gibi yiğit olur. On beşinde Doksan başlı Ordu'nun doksan oğluyla güreşip onları yener ve itaati altına alır. Toktamış Han'a karşı gelmeye, kafa tutmaya başlar.

Edige destanında Kara Tiyen Yosinçi Alp adındaki dev de, Edige ile kendisinin kardeş perilerden doğduğunu, dolayısıyla Edige'yle kardeş olduğunu söylemektedir. Ancak bu iki kardeş devin karakterleri aynı değildir. Edige, bir halk kahramanı olarak tasvir edilirken, Kara Tiyen Yosinçi Alp, "Kara" sıfatından da belli olduğu üzere, kötü karakteri temsil etmektedir. Dolayısıyla o, Şah Timur'un kızı Akbilek'i kaçırmıştır. Edige onun ölüsünü kırk atıyla, kırk iple ve kırk öküzle çektirir. Gömdürünce de mezarı dağ gibi olur.

Dede Korkut Hikayelerinden *Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü Destanda*, Tepegöz de bir devdir. O da bir koyun çobanının Oğuzların bulunduğu yerdeki bir "Uzun pınar"a gelen kanatlı periyle olan ilişkisinden doğmuştur. O henüz bebekken kendisine bakan dadının bir emmede bütün sütünü, iki emmede kanını, üç emmede canını çıkarmıştır. Buradaki Tepegöz, bazı bilim adamlarına göre, aslında dağ ve mağaraları sembolize eder, dolayısıyla ilahi niteliğe sahiptir¹⁰.

Bu anlamda, eğer Göroğlu'nun Ağa Yunus Peri, Mıskal Peri, Gülnar Peri gibi peri hanımlarından bir oğlu olsaydı, bu oğul kesinlikle dev olacaktı. Ancak Göroğlu 120 yaşına girmiş olmasına rağmen

hiçbir hanımından çocuk sahibi olmamıştır.

Epik kahramanların devlere has özellikleri hakkında, W. M. Zhirmunski şöyle yazar: "Alplar ile devlerin tasviri arasındaki benzerlik tesadüfi değildir. Halk tasavvurundaki dev tasviri, özellikleri, büyüklüğü, olağanüstü güç kuvvete sahip olması alplara geçmiştir. Alpamış, Bamsıbeyrek, Göroğlu, Kazanbey, Yusuf, Ayvaz, Nurali, Ravşen vs. lerin dış görünüşü devleri anımsatır¹¹.

Netice itibariyle, getirdiğimiz örnekler de, epik kahramanların devlere has özelliklerinin epik eserlerin önemli tasvir özelliği olan abartma veya benzetmeden değil, onların köken itibariyle tanrı veya dev olduklarına olan inançtan ileri geldiğini göstermektedir.

NOTLAR

¹ Joseph Emiroğlu, *Doğu Mitolojisi*, Çeviren: Kudert Emiroğlu, İmge Kitabevi, 1998, ss. 15-16.

² Edith hamilton, *Mitologya*, çeviren: ülkü tamer, Varlık Yayınları, İstanbul, 1997, s. 6.

³ Cabbar İşankul, *Folklor: Obraz va Talkin*, Karşı, Nasaf Naşriyatı, 1999, s. 57.

⁴ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 140.

⁵ Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 367, s. 13, Ankara, 1980.

⁶ *Emir Göroğlu*, Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Urumçi, 1994.

⁷ Bi Xun, "*Dede Korkut Kitabı'nın Şamanlık Temeli*", Çev: Alimcan İneyet, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, T. D. K. , Sayı: 10, 2000, Ankara, s. 469.

⁸ Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 45.

⁹ *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Cilt, ss. 5 - 11 .

¹⁰ Bi Xun, a. g. e. , ss. 472-473.

¹¹ Cabbar İşankul, s. 59.